

Válasz Dávidházi Péter, Fried István és S. Varga Pál opponensi véleményére

Először is nem mondhatok mást: úgy érzem, igen komoly megtiszteltetés, hogy opponenseim ilyen figyelmet szenteltek dolgozatomnak. Mind a vélemények terjedelme, mind a gondolati tartalma és kidolgozottsága jóval túlmegy a szokásos, rutinfeladatnak tekintett bírálaton. S mivel a disszertáció leadása (2010 februárja) óta nem elsősorban a dolgozat témájával, s az értekezés kiegészítésével, átírásával foglalkoztam, hanem egyéb munkáimmal, az azóta eltelt másfél év kellő távlatot adott az újragondoláshoz: amikor a válasz érdekében hosszú idő után ismét elolvastam saját szövegemet, számos ponton magam is jelentősen felülvizsgálandónak éreztem állításaimat. Opponenseim alapos véleményével – már ami a kritikusan szóba hozott részeket illeti – ezért csak egyetérthetek, számos megjegyzésük olyasmit tett szóvá, amelyet magam is észrevehettem volna, ha nem „vakulok” bele a saját koncepciómba és szövegembe, s képes lettem volna friss szemmel rápillantani. A szövegben maradt számos elütés és félbehagyott átfogalmazás, amelyet Dávidházi Péter és Fried István is szóvá tett, ezzel magyarázható: annyiszor olvastam már annak idején a disszertációt, hogy már ott is a helyes formulát véltem látni, ahol nem az volt. Azzal, hogy opponenseim voltak olyan kedvesek, és még ki is gyűjtötték ezeket a szöveghelyeket, igen sokat segítettek nekem: mert egyfelől persze szégyellhetem magam a hibák miatt, másfelől viszont így lehetővé vált, hogy javítsam őket.

Egyszóval: köszönöm, hogy opponenseim ilyen, részletekbe menő, de koncepcionális kérdéseket is érintő bírálattal tiszteltek meg. Mindez azonban nem teszi egyszerűvé a válaszadás feladatát, hiszen aligha lehetséges minden megjegyzésre érdemben reagálnom. Ezért az alábbiakban a három opponensi vélemény legfontosabb csomópontjaira igyekszem válaszolni, de arra kísérletet sem teszek, hogy eme három, igen részletes és alapos bírálat minden egyes részletét nyugtázzam, vitassam vagy kommentáljam. A válaszomban szóba nem hozott javaslatokat, bírálatokat és helyesbítéseket (legyenek azok szakirodalmi javaslatok, stílári korrekciók vagy egyéb pontosítások) azonban természetesen elfogadom, és az átdolgozás során figyelembe fogom venni.

Kezdjük hát az elején. A disszertáció címének nem túl szerencsés formulázását Dávidházi Péter hozta szóba. S itt nem is egyszerűen arról van szó, hogy opponensem előállt egy valóban pontosabb és tetszetősebb változattal – amelyet köszönettel veszek –, hanem a cím kérdése a dolgozat koncepciójával is szorosan összefügg. A ténamegjelölés szándéka ugyanis azzal a szemlélettel kapcsolódik össze, amelyet a disszertáció megvalósítani kívánt, s innen nézvést tényleg nem szerencsés beleesni a magyar terminológia csapdájába, azaz

társadalomtörténetinek nevezni azt, ami mikrotörténeti szeretne lenni. Annál is inkább, mert így az a látszat keletkezik, hogy a disszertáció címében és bevezetőjében szinonimaként használok a társadalomtörténet és a mikrotörténet fogalmát, miközben inkább a kettő közötti különbséget szándékoztam körülírni.

A megcélzott szempont kapcsán S. Varga Pál arra figyelmeztetett: a körülírt és követni szándékozott módszernek az a legnagyobb veszélye, hogy a tipikusra kíváncsi. Ahogy opponensem megfogalmazta: „Valójában nem az érdekli [ti. a mikrotörténeti megközelítést – Sz. M.], ami a nagy költő életében egyedi – és ezzel a művek egyediségének létrejöttében és megértésében szerepet játszhat –, hanem az, ami társadalomtörténeti szempontból (engedjük meg: az irodalom társadalomtörténetének szempontjából) tipikus.” (2.) A mikrotörténeti módszerű biográfiának – ahogyan a disszertáció ezt megkísérelte fölépíteni – végsősoron valóban megvan (vagy meglehet) ez a szemléleti rövidzárlata. Mindazonáltal nem törvényszerű, hogy ebbe a végletbe feltétlenül bele kell esni. Tipikus és egyedi: ezek olyan viszonyfogalmak, amelyek egymás nélkül aligha képzelhetők el – s ilyenformán lehet létjogosultsága annak, hogy egy monográfia erejéig a tipikusság meghatározása álljon a középpontban. Annál is inkább egyébként, mert itt legföljebb a társadalmi környezethez való viszony és az írói szerepértelmezés kérdésében mutatkozik illetékesnek a tipikusra irányuló érdeklődés, azaz nem kívánja Csokonai költői életművének poétikai összetettségét is egy ilyen sémában elgondolni. Sőt, nem is akarja elvégezni a költői életmű hatástörténetileg legfontosabb részeinek elemzését. Persze alighanem ez a másik önkorlátozás az, amely hiányt ébreszthet; S. Varga Pál alighanem ennek a szempontnak az alárendelt vagy éppen mellőzött jellege miatt mondja azt, hogy ez a megközelítés „nem – vagy csak erősen közvetve – segít hozzá bennünket az életrajz és a mű közötti kapcsolat újragondolásához” (2.). Ebben alighanem igaza is van. S ezzel el is jutottunk ahhoz a két határhoz, amelyet egy ilyen célkitűzésű biográfia valóban nem tud (nem tudhat) kielégítően átlépni – még ha, reményeim szerint, bizonyos adalékokat azért ezekhez a kérdésekhez is szolgáltathat. Valóban, én sem hiszem, hogy megtaláltam volna egy eleve nagyon nehezen feloldható (tán feloldhatatlan) dilemma – életrajz és életmű összefüggése – végső elsimítását: persze a célkitűzésem sem ez volt. Saját korának egyik legjelentősebb költőjét, Csokonai Vitéz Mihályt választván ki azonban egy ilyen elemzésre, az irodalomtörténész rögtön egy tudománytörténeti (historiográfiai) szituáció részesének érezheti magát. Nem független egy ilyen vállalkozás koncipiálása attól a helyzettől, amelyet a szakirodalom alakulása és korábbi eredményei alakítottak ki, s ez a disszertáció nem is akar több lenni, mint egyedi és egyszeri kísérlet: a Csokonai-szakirodalom rendelkezik olyan tiszteletre méltó és jelentős eredményekkel, hogy

vélelmezett hiányainak egyikére érdemes legyen egy biográfiai vállalkozást építeni – tudván tudva, hogy az így elkészült életrajz nem minden idők legpontosabb és a kérdéseket minden szempontból lezáró életrajzi monográfiája lesz, hanem egy olyan kísérlet, amelynek természetesen éppúgy megvannak a saját hiányai és vakfoltjai, mint a korábbi Csokonai-monográfiáknak, csak éppen máshol.

A tipikusság kérdése ráadásul a biográfiának – ennek a Csokonai-biográfiának is – olyan problémája, amely a történeti szakirodalom felől talán jobban megvilágítható, hiszen Csokonai nem költői teljesítményében tipikus, hanem – ha szabad így fogalmaznom – társadalmi státusza és az ebből következő karrierlehetőségei miatt, hogy aztán egyedi vonásai is ebben bontakozzanak ki. S van arra példa az utóbbi évtizedekben, hogy egy történész tudatosan a tipikusát akarja megragadni, csak hogy ez egészen más módszertannal történik, mint amelyet én próbáltam meg követni. Érdemes talán egy pillanatra felidézni Alain Corbain monográfiáját, amelynek – tudtommal – mélyreható magyar recepciója nem volt (*Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot*, Flammarion, Paris, 1998.; a német fordítás címe talán árulkodóbb: *Auf den Spuren eines Unbekannten: Ein Historiker rekonstruiert ein ganz gewöhnliches Leben, aus dem Französischen von Bodo Schulze*, Campus Verlag, Frankfurt – New York, 1999.). Corbain egy olyan személyt választott könyve címszereplőjének – egy Louis-François Pinagot nevű facipő-készítőt, aki 1798-ban született és 1876-ban halt meg egy Origny-le-Butin nevű településen – akiről semmiféle személyes forrás nem maradt fenn, életéről mindössze az anyakönyv tanúskodik. A monográfia éppen ezért nem is a személyiséget akarja megragadni, hanem azokat a kereteket, amelyekben Pinagot élete lezajlott, s azokat az életlehetőségeket, amelyek a főhős – ha szabad őt így neveznem – számára az adott időszakban, az adott társadalmi térben és az adott szociális helyzetben adva voltak. A kutatás fókusza ilyenformán inkább egy territóriumra és bizonyos közösségekre (a családi és rokoni hálóra, a falu világára stb.) irányul, s Pinagot voltaképpen akár mással is felcserélhető lenne, ha Corbain nem fordítana különös gondot arra, hogy az anyakönyvek és más, szeriális források segítségével mégiscsak körülírja kiválasztott főszereplőjének alakját. Mindezek után nem meglepő, hogy saját törekvéseit nem is sorolja be a mikrotörténetbe, s úgy véli, könyve semmi lényegessel nem járul hozzá a szubjektum történetéhez. Corbain monográfiája azt bizonyítja, hogy egy ilyen vizsgálat elvégezhető – persze csak akkor, ha olyan forrásadottságok vannak egy térségre, mint amelyet a francia közigazgatás a 18–19. században elő tudott állítani –, s meg lehet rajzolni még egy Pinagot-hoz hasonló fantomalaknak is a tipikusságában beszédes történetét. A Corbaintól követett módszertan azonban jelentősen eltér attól, amelyet Csokonai esetében alkalmazni érdemes volt, s

megítélésem szerint éppen a költőről, s a költő személyiségéről rendelkezésre álló számos forrás, mi több, a személyiség hatásáról árulkodó utólagos legendásítások története azt mutatja, hogy itt sokkal inkább az egyéniség interakcióiról tudunk viszonylag sokat, s hiába vágyakoznánk a tipikusságnak arra a dimenziójára, amely iránt Alain Corbain érdeklődött, a forrásaink éppen ezt nem nagyon teszik megragadhatóvá. Bizonyos mértékig tehát a Csokonairól szóló életrajz elméleti és módszertani alapjai azokhoz a lehetőségekhez igazodtak, amelyeket a források megengedtek – vagyis nem volt véletlenszerű, hogy egy ilyen megközelítéshez éppen Csokonai jött kapóra, illetve megfordítván az állítást, hogy Csokonairól éppen egy ilyen biográfiát kíséreltem meg írni.

Ahogy az opponensi vélemények bizonyítják, a dolgozat kapcsán fontos kérdésnek bizonyult az írói életrajz mibenlétének a végiggondolása. Ha a disszertáció csak csekély mértékben is hozzá tud járulni a biográfia tudománytörténeti helyének újraszituálásához, azt már komoly eredménynek tekinteném. Azt azonban be kell látnom, hogy a dolgozat bevezetője jelen formájában inkább csak gondolatébresztő szerepet tölthet be, mert igen sok hiány mutatkozik meg benne. Igen tanulságos volt szembesülni a Dávidházi Péter idézte Gyulai Pál-mondattal éppúgy, mintahogyan a másik két opponensemől a figyelmembe ajánlott egyéb szövegekkel: Boccaccio Dante-életrajzától kezdve Kazinczy Ferenc Magyar Panteonján át Lovass Gyuláig vagy éppen Gustav Lansonig és Hauser Arnoldig. Ezek az ajánlott olvasmányok persze nem mindenestül idegenek nekem, ám kétségtelen, hogy a dolgozatban a tanulságaik nem szerepelnek, mint ahogy számos egyéb, a disszertáció lezárása után szemem elé került, izgalmas szöveg végiggondolása is hiányzik – hogy csak egyet említsek most csupán: dr. Johnsonnak a biográfiáról szóló rövid cikkét 1750-ből (Samuel Johnson, *The Major Works, including Rasselas*, kiad. Donald Greene, Oxford, 2000, 204–207.; a szöveggyűjtemény, amely erre felhívta a figyelmemet: Bernhard Fetz, Wilhelm Hemecker (hrsg.), *Theorie der Biographie: Grundlagentexte und Kommentar*, De Gruyter, Berlin – New York, 2011.), amelynek az életrajzra érdemes személyek kiválasztásáról szóló passzusai még akár a *Fanni' Hagyományai* gyakran idézett előbeszédéhez is kulcsot jelenthetnek. Kár, hogy nem olvastam korábban. Valóban illett volna a jelenleginél határozottabban körülírnom, milyen hagyományba illeszkedik bele (illetve milyen hagyományokat tör meg vagy értelmez át) az a biográfia-típus, amelyet megcéloltam. S bár igyekeztem elkerülni azt a veszélyt, hogy mintegy újra föltaláljam azt, ami már jó ideje létezett, az életrajz tradíciója kétségtelenül jóval sokszálúbb annál, mint amelyet bevontam. Ezt majd igyekszem javítani.

A bevezető fejezet túlzott német orientációját Fried István joggal kifogásolta: ez így valóban egyoldalú, túlságosan tükrözi azt a tanulási folyamatot, amelynek során a problémák érzékeléséig eljutottam. Az egész elméleti bevezetőt úgyis átírandónak és újragondolandónak tartom – részben éppen azoknak a figyelmeztetéseknek a nyomán, amelyeket opponenseimnek köszönhetek. Itt valóban jelentős hiányok vannak – ezek egyrészt a disszertáció leadása óta már volt alkalmam számot vetni –, de az opponensi vélemények olyan irányokat is kijelölnek, amelyeket még végig kell gondolnom: az Annales-ra, valamint az angolszász kultúrakutatásra való nagyobb figyelem, amelyre Fried István figyelmeztetett teljes joggal, vagy éppen Hauser Arnold életműve, amelyet meg S. Varga Pál ajánlott a figyelmembe.

Igen elgondolkoztató mindaz, amit S. Varga Pál és Fried István különböző hangsúlyokkal egyaránt szóvá tett, hiszen a vállalkozás lényegét érinti. A „több Csokonai” kérdése – amelyet Fried István formulázott meg így – s az életrajz hiányainak a felemlítése – amelyet meg S. Varga Pál hozott szóba – ugyanis szorosan összefügg. Egyfelől ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy a Csokonai-életrajznak egy mikrotörténeti léptékű vizsgálatába csak azok a problémakörök illeszthetők bele, amelyeket a disszertációban tárgyaltam. Úgy vélem, az S. Varga Páltól szóvatott hiányokat s azokat, amelyekre Fried István figyelmeztetett, integrálni lehetne egy ilyen jellegű biográfiába – éppen ezért ezekkel a problémákkal (a Debreceni Kollégium oktatási és különösen nyelvoktatási rendszerével, vagy éppen Csokonai baráti körének a kérdéseivel) igyekszem a dolgozat továbbfejlesztésekor szembe nézni. Másfelől azonban opponenseim megjegyzései – különösen Fried István véleménye – nem kizárólag erre korlátozódik. A tölem exkúrsusoknak elkeresztelt fejezetek – amelyek között van olyan, amelyik Vajda Julianna Csokonai utáni életével foglalkozik, van, amely a Csokonai-kötetek terjesztését tekinti át, van, amelyik a Csokonai-kultuszt értelmezi, s van, amelyik az alkalmi költészet Arany Jánosig előző hagyományát – első pillantásra valóban szokatlanul hathatnak egy Csokonai-biográfiában. Nem véletlenül döntöttem azonban úgy, hogy ezek az egységek is részei lesznek a disszertációnak. Az exkúrsusok indokoltságát egy ilyen biográfiai narráción belül a saját helyiértékük adhatja meg. Mivel valóban szándékomban állt a hézagmentesnek megszokott írói életrajz bizonyos mértékű dekomponálása, ezek a fejezetek – amelyek mindig konkrét történeti, irodalomtörténeti, folklorisztikai anyagot elemeznek – ehhez a törekvéshez szolgáltak eszközül; de legalább ennyire fontos volt, hogy az exkúrsusokban érintett problémák a Csokonai-recepció bizonyos, a kultusszal is erősen összefonódó kérdéseivel kapcsolódtak. Így ezekben a fejezetekben arra a szemléleti keretre lehetett reflektálni, amelytől függetlenedni amúgyis lehetetlen, s

ilyenformán megkerülésük sem mutatkozott volna megoldásnak. A Vajda Juliannával foglalkozó fejezet például megítélésem szerint szorosan összefügg egy másik exkurzussal, a Csokonai-kultuszt tárgyalóval, s ilyenformán a kettő együtt adhat ki valamiféle képet a Csokonai-recepció egy olyan dimenziójáról, amelyről általában kevés szó esik irodalomtörténeti összefüggésben. Persze, készséggel elismerem, különösen most újraolvasva a disszertáció szövegét, ezt a jelleget hangsúlyozhattam volna jobban. Meg is fogom tenni az átdolgozás során.

A mikrotörténeti biográfia legfőbb jellemzőjeként – legalábbis ahogyan ezt saját vállalkozásom számára igyekeztem tisztázni annak idején a munka megkezdésekor – egyébként nem feltétlenül az aprólékos, hétköznapi adatok feltárását nevezném meg. Kerényi Ferenc többektől is emlegetett Petőfi-monográfiájának sem ebben látom az igazi újdonságát. Annál is inkább, mert ilyen adatok felhasználása nem kizárólag a biográfia szerzőjének az akaratától függ: egy életpálya egykorú dokumentáltságán múlik, hogy van-e lehetőség feltárni ilyesféle adatokat. Csokonai kapcsán lépten-nyomon ebbe a korlátba ütközünk. Egyik opponensem, Fried István a következőt veti fel: „vajon ez [ti. A Vajda Juliannáról szóló fejezet állításai – Sz. M.] fontosabb, mint annak felderítése, hogy amennyiben Sára asszony valóban küldött bolyongó fiának pénzt, mikor és mennyit küldött, hogyan juttatta el, kivel, hogyan győződött meg arról, hogy a pénz célba ért-e és így tovább.” (5.) Ehhez a kérdéshez csak csatlakozni tudok: ezt nagyon fontos lenne felderíteni, csak hogy nem egyszerűen a források hiányába ütközünk bele (vagyis abba, hogy ezt eddig még senki nem oldotta meg), hanem abba, hogy – ismereteim szerint – egyetlen olyan korabeli iratképző intézmény sem sejlik föl, ahol egy ilyen adatot meg lehetne találni. Ha akárcsak minimális lehetőséget láttam volna vagy látnék arra, hogy a kérdésre választ találhatunk, nekifognék a felkutatáshoz. S a végleges hiány érzetét csak növeli az, amikor az ember analógiákhoz fordul, amelynek persze – tudom – megvannak a veszélyei. A pénzküldés kapcsán ugyanis persze fölidézhetjük Kazinczy példáját: az ő esetében dokumentálni tudjuk, hogy a korszakban van erre lehetőség, s közvetítőkön keresztül juttattak el pénzt a címzetthez – ez esetben még a közvetítők egyikének, Fried Sámuelnek a portréjáról is tudunk egyet s mást. Csak hogy mindezt Kazinczy esetében magánlevelekből és életrajzi feljegyzésekből (pl. a Fogságom naplójából) tudjuk – s hasonló tartalmú személyes feljegyzések Csokonaitól s Csokonai környezetéből nem ismeretesek. Máshonnan, más típusú forrásból pedig eddig még ilyesmit nem sikerült dokumentálni. Nem érzem véletlennek, hogy a Fried Istvántól hivatkozott Erich Trunztanulmány (Erich Trunz, Ein Tag aus Goethes Leben = Uő., Ein Tag aus Goethes Leben: acht Studien zu Leben und Werk, Verlag C. H. Beck, München, 1990, 7–41.) éppen Goethe

kapcsán tudott elvégezni egy aprólékos rekonstrukciót: a költő egyetlen, átlagos napjának, 1812. április 12-nek (s ezzel együtt Goethe szokásos napirendjének) megrajzolását. Az egykorúan már jelentőségtelinek és fontosnak gondolt, s önmaga s mások is által is dokumentálni akart életre a magyar irodalomban talán Kazinczy kínálna némileg – csak némileg – hasonló forrásbázist, különös is, hogy mikrotörténeti nézőpontból még nem próbáltak meg igazán következetesen közeledni ehhez az életúthoz. Csokonai esetében azonban alighanem kudarcra lenne ítélve egy ilyen vállalkozás. Róla és tőle – ahogyan ezt a disszertáció előszavában igyekeztem áttekinteni, s ezt opponenseim is nyugtázták – változatos és sokrétű forrásanyag áll ugyan a rendelkezésünkre, de nem minden részletre kiterjedő és nem egyformán részletes mindaz, ami felhasználható. S Csokonaihoz képest az apáról sokkal kevesebbet tudunk, s a források szűkössége még szembetűnőbb a család többi tagja kapcsán. Amikor Dávidházi Péter Csokonai József pályaválasztásának kérdésére kérdezett rá, természetesen igaza van abban, hogy a rendelkezésre álló forrás – a temetési búcsúztató – csak az eredményt mutatja, de nem azt, hogy Csokonai József *választotta* a hivatását. Igaza van abban is, hogy helyes lett volna elméletileg pontosabban meghatározni a választás fogalmát. Mindehhez csak annyit tennék hozzá, hogy Csokonai Vitéz Mihálynak és Csokonai Józsefnek a foglalkozáshoz, illetve az élethivatáshoz való eljutását – mondhatni, a választás folyamatát – teljesen eltérő jellegű források alapján kísérelhetjük megragadni: az első esetben vannak személyes források és külső adatok is, a második esetben egyetlen temetési búcsúztató, amely ráadásul sajátos retorikai céltételezésű szöveg, s ezért igencsak óvatosan kezelendő. Miközben tehát Csokonai Vitéz Mihály esetében egy egész disszertáció épülhetett a választás, a keresés változatainak és fázisainak az elemzésére, az apa esetében éppen erről szinte semmit sem tudunk. Ez a szituáció kétségtelenül frusztrálja az elemzőt, hiszen a látványos szembeállítás lehetőségeit jelentősen lerontja – valószínűleg ezért is van erős vonzása annak, hogy minél többet építsünk rá a mégis csak megőrződött forrásokra. Ennek az általánosabb tanulsága az, hogy bizonyos, minket igencsak érdeklődő kérdésekre egyszerűen nem remélhetünk igazi választ. Ezért is nagyon fontos az, hogy a forrásainknak jó kérdéseket tudjunk feltenni: olyan kérdéseket, amelyekre remélhető válasz. Visszatérve egy pillanatra Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiájára: ott egészen más nagyságrendű és részletességű, már feltárt – és a korszak jellegzetességei miatt – feltárható forrásanyag adhatta az elemzés bázisát, mint egy Csokonai-biográfia esetén. Kerényi könyvének valódi jelentősége innen nézvést abban is áll (hogy most csak egyetlen aspektust emeljek ki), hogy a szerző tökéletesen tisztában volt a forrásadottságokkal, s ezeket a lehető legsokoldalúbban és legárnyaltabban fel is használta – ezzel adván példát bárkinek, aki hasonló megközelítésű elemzésre vállalkozik.

Éppen ezért a Kerényi-monográfia megítélésekor aligha elégséges arra rácsodálkozni – noha a szakmai recepció egy részében is ez volt a reakció –, hogy a könyv mennyire adatgazdag, s szerzője mennyi mindent tud tárgyáról; ez ugyanis, ha úgy tetszik, pusztán a minimális kiindulópont volt szerzője számára, de nem a végcél. A Petőfi-életrajz legfőbb módszertani-elméleti újdonsága ugyanis inkább abban keresendő, hogy Kerényi a monográfia fókuszát tudatosan egy evangélikus vallású, alföldi, sőt kiskunsági mezővárosi környezetből kinövő honorácior-pályafutás társadalomtörténeti érdekű folyamatára állította rá, s ebből a nézetből tudta Petőfi pályáját egy, minden eddiginél szélesebben és árnyaltabban elemzett kontextusba illeszteni. Kerényi könyve ezért is nem életrajzi kronológia, amelyet nálunk a legmagasabb szinten Radó György Madách-könyve (Radó György, Madách Imre: életrajzi krónika, Balassi Bálint Nógrád Megyei Könyvtár, Salgótarján, 1987.) és újabban Róna Juditnak a teljes életpályára még ki nem terjeszkedő Babits-adattára (Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908, szerk. Róna Judit, Balassi, Bp., 2011.) képvisel. Ha valamihez, akkor ehhez a koncepciózussághoz igyekeztem igazodni, persze „mutatis mutandis” – s ezért is állapíthatom meg némi rezignációval, hogy azzal a módszertannal és elméleti alapozással, amivel Kerényi Ferenc dolgozott, nem lehet a magyar irodalomtörténet más személyiségeiről biográfiát írni: bármennyire szeretnénk is, pontosan ugyanazokra a problémákra aligha lesznek analóg forrásaink. A törekvés persze ettől még mutathat hasonló irányba – saját Csokonai-biográfiám ennek lett volna kísérlete. Mindazonáltal hangsúlyoznám: a tőlem kiemelt két legutóbbi, jelentős biográfia (Kerényi Ferenc és Kőszeghy Péter könyve) kapcsán végképp nem gondoltam s gondolom azt, hogy saját törekvésem valami „jobb” biográfia-típust valósítana meg, s kísérletem számos ponton párhuzamos is ezekkel a monográfiákkal (Kerényi könyvéről egyébként külön írtam is: Egy magisztrális Petőfi-monográfia, Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete, Holmi, 2009, 8. szám, 1123–1127.). Érzékelttem azonban eltéréseket a szándékokban és a szemléleti keretekben, s ezeket a különbségeket valamiféleképpen jelezni kívántam. Ez a törekvés vezetett el oda, hogy a „kritikai életrajz” angolszász tradíciójának a körülírásakor tévedésekbe essem – ezért is köszönöm Dávidházi Péter pontosításait. Itt valóban nem voltam eléggé körültekintő, s a szemléleti zavar jelentősebb önellentmondásokhoz vezetett. Javítani fogom.

Talán érdemes kitérnem még néhány olyan kérdésre és vitatott részletre, amelyet opponenseim szóba hoztak. Fried István kételyét fejezte ki, hogy „Rhédey olyan jó viszonyban lett volna Kazinczyval” (16.). Meglehet, nem fogalmaztam elég árnyaltan a disszertációban, ám Rhédey Lajosról a disszertáció szövegének lezárása és beadása után írtam egy több mint egy íves életrajzot, s ez alapján úgy vélem: azt nem túlzás állítani, hogy

Kazinczy és Rhédey fiatal koruk egy szakaszában egy társaságba tartoztak, mondhatni, jóban voltak – hogy barátok lettek volna, azt persze nem merném állítani. Ráadásul Rhédey éppúgy szabadkőműves volt, mint Kazinczy. Ezt Kazinczytól független források erősítik meg, valamint Kazinczy levelezésének az az igen számos említése, amelyet Rhédeynek szentel: annyi feltétlenül kitűnik ezekből az említésekből – amelyeknek a teljes felsorolásától azért is tekintek el, mert az elkészült és remélhetőleg a Korall című társadalomtörténeti folyóiratban hamarosan meg is jelenő tanulmány jegyzetanyaga mindezt tartalmazza –, hogy Kazinczy 1801 után Rhédeyt mindig az egykori eszményeihez hűtlenné és méltatlanná váló személyként illeti kritikával. Az viszont már tényleg túlzás és valóban finomítandó, hogy Rhédey „tökéletesen” tisztában lett volna Csokonai tehetségével: egyszerűen tudta azt, alkalmas arra, hogy egy temetési búcsúztatót a megrendelő szándékainak megfelelően megírjon.

A kultusztörténet kapcsán csak annyit tennék hozzá Fried István figyelmeztetéséhez, hogy persze valóban meg lehet írni számos vonatkozásban a Petőfi-kultusz történetét Csokonai nélkül is (bár erre még igazán átfogó kísérletet nem ismerek, csak értékes rész- és előtanulmányokat), ám a geneziséét aligha. S a mostanában újraorientálódó kultusz kutatás egyik lehetséges kitörési pontjának éppen az ilyen típusú komplexitást látom – ezért illesztettem bele a disszertációba olyan jellegű gondolatfutamokat és elemzéseket, amelyek ezt a lehetséges (és szerintem kívánatos) irányt jelezhetik.

Dávidházi Péter kiváló ötletet adott az I. Ferenc írott kérvény egyik lehetséges kontextusa megragadására. Az „udvari költő” esetleges szerepmintája – amelyet Metastasio kapcsán Csokonai jól ismerhetett – valóban belejátszhatott a homályos megfogalmazású és irányú, s ezért nem is könnyen értelmezhető beadvány retorikájába. Köszönettel veszem hát az okfejtést s a figyelmeztetést John Flood könyvére, s ezt majd igyekszem méltó módon beépíteni a továbbgondolt változatba. A saját kezűleg művelendő földterületről viszont úgy gondolom – s ebben a Debrecenre vonatkozó társadalomtörténeti kutatások, elsősorban Rácz István és Varga Gyula munkái erősítenek meg –, hogy a gazdálkodás nem jelentett saját kezűleg végzett mezőgazdasági munkát, legalábbis a földművelés esetében biztosan nem. Ezt béresek vagy más fizetett vagy szegődttetett alkalmazottak végezték (pl. a Debrecenben „majoros”-oknak nevezett tanyás bérlők), s a munkák irányítása és ellenőrzése tartozott hozzá a gazda feladatköréhez: voltaképpen ezt jelentette a gazdálkodás. A kollégiumi professzorok közül ezt a leginkább Hatvani István kapcsán láthatjuk világosan, hála Rácz István mintaszerű elemzésének (Rácz István, Hatvani István vagyona és társadalmi előjogai = Uő., Parasztok,

hadjúk, nemesek, Társadalomtörténeti tanulmányok, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000, 289–314.)

S. Varga Pál teljes joggal figyelmeztetett arra, hogy Csokonai köteteinek az ára a XVIII. század végi devalváció miatt is változhatott. Az inflációnak az árfelhajtó hatásával valóban elmulasztottam számolni ebben a fejezetben, mentségemre szolgáljon, hogy utólag erre már magam is rájöttem, s az e fejezet alapján készített, csak mostanában megjelent cikkemben már ennek megfelelően módosítottam az állításaimat (Irodalom és üzlet: Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18–19. század fordulóján, Korall, 2011, 43. szám, 44 – 58.).

Ahogy válaszem élén is jeleztem, nem tudok s így nem is kívánok opponenseim minden értékes megjegyzésére kitérni: csak azokat érintettem az eddigiekben, amelyekhez valamit – egyetértőleg vagy vitatkozva – hozzá tudtam fűzni. Minden egyéb kiigazítást, korrekciót és kritikát köszönök, s a disszertáció szövegének átdolgozása során ezeket mind be fogom építeni abba a változatba, amely reményeim szerint immár méltó lehet kötetként megjelenni. Opponenseim munkájáért igazán hálás vagyok: az ő írásbeli véleményük sokat segített abban, hogy a magam számára is világosabbá vált saját munkám jelentősége és felelőssége, meggyőző és kevésbé megoldott részeinek a mibenléte. Saját készülő munkáim esetében – ha szabad ilyen műhelytitkokkal terhelném még a tisztelt bizottságot és a hallgatóságot – mindig az átírás, az újrafogalmazás, a korrekció jelenti a legizgalmasabb fázist; s már alig várom, hogy az itteni nyilvános vita eredményeinek a fényében hozzáfoghassak a Csokonai-biográfia újragondolásához.

Kérem opponenseimet, fogadják el a válaszomat.

Bécs, 2011. június 21.

Szilágyi Márton